

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

Makale Geliş Tarihi: 09.02.2021

Makale Kabul Tarihi: 25.02.2021

DİN-BİLİM MÜNASEBETİ BAĞLAMINDA BİR DİN-BİLİM ÇATIŞMASINDAN SÖZ EDİLEBİLİR Mİ?

Hüsamettin ERDEM*

Öz

Bu çalışmamızda hayatı yakından ilgilendiren din ve bilim arasındaki ilişkilerin bir çatışmaya sebep olup olamayacağı sorunu ele alınmıştır. J. V. Draper'in "Les Conflits de la Science et la Religion" adlı eseri bu makalenin konu başlığına ilham kaynağı olmuştur. Bu eseri Ahmet Mithat Efendi "Niza-i İlim ve Din = İlim ve Din Çatışması" adı ile Türkçeye çevirmiştir. Ahmet Mithat bu eserde, İslam'a uygun düşmediğini düşündüğü yerleri "İslam ve Ulüm" adlı eserinde ele almış, onları eleştirmiştir.¹ Bu kapsamda bilim ve dinin tanımları yapılmaya çalışılmıştır. Sonra ise din ile bilimin konu ve gayeleri, metotları ve ortaya koydukları sonuçları yönünden farkları vurgulanmıştır. Bu farklılıklar dikkate alınarak din ile bilimin çatışıp çatışmayacağı sorgulanmaya çalışılmıştır. Sorgulama neticesinde özüne yabancılaşmamış bir din ile bilimin bir çatışma içinde olamayacağı, aksine birbirlerine destek olacakları anlayışı baskın çıkmıştır. Var olduğu iddia edilen çatışmanın ise öze yabancılaşan din ile bilim arasında bu iki değer taraftarları ve bunların zihniyetleri arasında ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bu iki değerden her birinin ilerlemesi ve gelişmesi, diğerinin değerini hiçbir zaman azaltmamaktadır. Ayrıca bilimin ilerlemesinin dinin etkisini azaltacağı ve ortadan kaldıracığı iddialarının da temelsiz ve tutarsız olduğu görülmüştür. Din ile bilim uzlaşması aynı zamanda Kur'an'ın temel felsefesine de uygun düşmektedir. Asıl itibarıyla uzlaşma hem dinin hem de bilimin var olma hikmet ve gayelerinde de mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Din, Bilim, Çatışma.

* Prof. Dr., KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, husamettin.erdem@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4646-5658.

¹ "Niza-i İlim ve Din" adlı eser dört cild, iki mücelled halinde Dersaadet'te (İstanbul) Tercüman-ı Hakikat matbaasında ilk cildi ve ikinci 1313 de, 3. cildi 1315 de, 4. cildi de 1318 de basılmıştır. Ahmet Mithat Efendi önce Draper'in metnini küçük puntolar ile dizdirmiş, daha sonra kendi görüşlerini, eleştirilerini, cevaplarını ve diyeceklerini büyük puntolarla dizdirmiştir. İlk bakışta tek eser gibi görünse de dikkatli okunduğunda iki farklı eser olduğu hemen anlaşılmaktadır.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

**Can One Speak Of Religion-Science Conflict In The Context Of
Interaction Between Religion And Science?**

Abstract

This study discussed the question of whether religion and science, both closely related to human life, can conflict, based on the work "Les Conflits de la Science et la Religion" written by J. V. Draper, translated into Turkish by Ahmet Mithat Efendi under the name of "Niza-i İlim ve Din = Science and Religion Conflict". Following the translation, Ahmet Mithat discussed areas he thought incompatible with Islam in his work titled "Islam and Ulum", addressing the issues raised in the book. Definitions of science and religion, arguably a very difficult area, were attempted first. In the next stage, the differences between science and religion in terms of their subject of study and purpose as well as methods and results were emphasized. The study questioned some points of view relating to whether religion and science could be in conflict. One conclusion reached was that a religion that is not detached from its essence cannot be in conflict with science; on the contrary, they will complement each other. The alleged conflict arose between religion and science as regards the adherents of these two value systems and approaches. The progression and development of each of these two values systems never diminish the value of one in the face of the other. Besides, the claims that the advancement of science will reduce and eliminate the influence of religion were found to be baseless and inconsistent. The reconciliation of religion and science also corresponds to the basic philosophy of the Quran. Essentially, reconciliation exists in the wisdom and goals of both religion and science.

Keywords: Religion, Science, Conflict.

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

Giriş

İnsanın bir akıl varlığı olarak maddî ve manevî hayatıyla yakından ilgili olan “Din” ve “Bilim” aynı zamanda sosyal hayatın da iki ayrı vechesidir. Her iki kurum da alemi tanımak, bilmek isteyen insana âlemle, varlıkla ve tabiatla ilgili “**açıklama**” yapma gayreti içindedir. Din ile bilimin açıklamalarına geçmeden önce, niçin bu iki kavrama odaklanıldığını belirtmek gerekmektedir. Büyük fikir tarihçisi olarak nitelendirilen J. V. Draper (1811-1882) “Les Conflits de la Science et la Religion” (İlim ve Din Çatışması) adlı eserinde bu iki değerli realiteyi yan yana getirmiş ve bunların temsil ettiği kurumların çatıştığından, aralarının hiç iyi olmadığından söz etmiştir. Fakat şimdiye kadar hep birbirine destek olan ve uzlaşma içinde olduğu görülen bu iki gücün bir çatışma içinde olduğunun gösterilmeye çalışılması hayretimizi mucip olmuştur. Bu nedenle de konuya eğilme ve araştırma ihtiyacı duyduk. Bu çalışmada da bu iki realitenin birbirleriyle bir çatışma halinde değil, aksine her zaman uyum içinde olduğu, tarihî seyir içerisinde her ne kadar bazı bilim tarihçileri ve filozoflar tarafından birbirleriyle çatıştığı tezi savunulmuş olsa da bunun her din için böyle olmadığını ortaya koyarak bilimin ve dinin bir uzlaşma içinde olduğunu ve hatta âlemi yorumlamada birbirlerine destek olduğu gerçeğine şahit olduk.

İlk bakışta anlaşılması çok kolaymış gibi görünen bu iki realitenin, enine boyuna sorgulandığında tanımlarının bile oldukça güç olduğu görülür. Konuyu daha anlaşılır hale getirmek için, "Din" ve "Bilim" in özelliklerini, konularını, metot ve gayelerini belirlememiz icab etmektedir. Bu iki realiteden birine bir öncelik, bir üstünlük atfetmek mümkün değildir. Ancak, işe birisinden de başlamamız gerekmektedir. Biz, önceliği bilime vermeyi uygun bulduk.

1. Bilim

Bütün sosyal olaylarda olduğu gibi, bilim için de dört dörtlük bir tanım vermek hemen hemen imkânsızdır. Çünkü ancak araştırmalarını tamamlamış, kanunlarını tespit etmiş bir bilim veya disiplinin tarifi tam olarak yapılabilir; yoksa henüz araştırmalarını sürdüren, kesin sonuçlarını tam olarak ortaya koyamamış, daha ne olacağı dahi tam olarak belli olmayan bir disiplinin belki ancak “tasvirî” bir tanımı yapılabilir. Bilimin böyle bir çok tarifleri yapılagelmiştir (Russel, 1972a, s.6; Adıvar, 1967,

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

s.37). Bu tarifler arasından bilimin bütün çeşitlerini içine alan ve konuya özlü bir yaklaşım getiren M. Aydın (1943-)'ın şu tarifini buraya almayı uygun bulduk: "Zaman ve mekân dünyasında yer alan şeylerin, olgu ve olayların yapılarını, onlar arasındaki sebep-sonuç bağlantılarının oluşturduğu düzeni keşfetmeyi; bu konuda elde edilen verileri dedüktif bir sistem içinde toplamayı ve nihayet bütün olup-bitenlerin hangi temel yasalara göre cereyan ettiğini belirlemeyi gaye edinen faaliyetler ..."dir (Aydın, 1987, s.211).

Bu tarifte de belirtildiği gibi, bilimin araştırma alanı objeler, nesnelere dünyasıdır; fizik dünyadır. Bunun için de "bilimde genel ilkelere değil, gözlem, yahut da deneyle tespit edilmiş belirli olgulardan genel bir kurala varılır; (eğer) bu kurallar doğruysa, söz konusu olgular onun görünüşleri... (Russel, 1972a, s.10)" olur.

Tanımda karşılaşılan bilimin bir başka özelliği de kendini bize bir birlik ve bütünlük içinde sunan, eşya ve olaylarda görülen sayısız hakikatler arasındaki değişmeyen münasebetleri tespit etmesidir. Böyle bir münasebeti de ortaya koyabilmek için bilim, bu birlik ve bütünlük içindeki varlığı, karakteri gereği varlık alanlarına ayırmak yani gerçeklik dünyasını parçalamak ve varlık boyutundan geçişi de olsa ayırarak incelemek zorundadır.

Varlığı incelemeyi bir görev addetmiş bulunan bilimlerden mesela psikoloji psişik varlık alanını, fizik fizikî varlık alanını, biyoloji biyolojik varlık dünyasını vb. bu imkânlarla araştırır ve bu varlık alanlarının doğru bilgisine ulaşmaya çalışır. Bu doğru bilgiler, matematik ve mantık kanunlarını, pozitif tabiat bilimlerinde nesnelige dayanan tabiat kanunlarını, manevi bilimlerde ise olayların belgeye dayanan açıklama şekillerini ortaya koymaktadır. Bütün bu ilimlerin varlık alanları belirli ve sınırlıdır; bu bilgiler de belirli ve sınırlı varlık alanlarının bilgisidir.

Bilimin esas gayesi maddi âlemde meydana gelen olgu ve olaylar bütünü, sebep-sonuç münasebetlerine göre düzenlemek, onların art arda geliş sebeplerini tespit edip durumu açıklığa kavuşturmadır. Bu işi gerçekleştirirken de büyük ölçüde, duyu organlarından, deney ve deneye yardımcı olan vasıtalarından faydalanmaktadır.

Bilindiği gibi, bilimin metodu, gözlem ve deney yapmaktan ibarettir; bu faaliyette bilime konu olan varlık, olgu ve olayların nasıllığı araştırılmaktadır. Bilim, olayların sadece nasıllığını araştırmaktadır.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

Belirli bir olgunluğa ulaşmak için de birtakım merhalelerden geçerek adeta kendisini tabii bir ayıklamaya tabi tutmuş ve sonunda kendi metodunu belirlemiştir. E. Boutroux (1845-1921)'un dediği gibi “bilim sadece tecrübe üzerine kurulma yolunu tutmuştur. Şüphesiz ki olguları tespit ettikten sonra, onları hülasa etmek, tasnif etmek, bir kısmını diğer kısımlara irca etmek ve bunları sistemleştirmek gerekir. Fakat bu mantikî işin kontrolcüsü ve rehberinin de deney olması gerekir” (Boutroux, 1988, s.67; Poincaré, 1964a, s.3-4).

Deney metodunun gözlem, hipotez ve deney gibi çeşitli aşamaları vardır (Russel, 1969, s.56). Bu aşamalar sonunda, geçerliliği gözlemlerle tespit edilebilecek sonuçlar, doğruluk ihtimali çok yüksek “kanun”lar ortaya çıkmaktadır. Bu kanunların doğruluk değerinin yüzde yüz olmayışının birçok sebebi bulunmaktadır. Öncelikle H. Poincaré (1854-1912)'nin de ifade ettiği gibi bütün gözlem bilimlerinde duygularımızın ve aletlerimizin yetkinsizliklerinden ileri gelen yanılgıları hesaba katmak gerekmektedir (Poincaré, 1964a, s.3-4). Sonra bilimlerin varlık alanını tabii birlik ve bütünlüğünden uzaklaştırarak parçalamakta, statikleştirmekte ve tabii şartlarının dışında olgu ve olaylara tekrar tekrar yaklaşarak onlar hakkında bir açıklama yapmaya gitmektedir.

İşte bu ve benzeri sebeplerden ötürü, B. Russel (1872-1970), bilimsel anlayışın ölçülü ve araştırıcı olduğunu savunmadığını, her öğretinin, eninde sonunda, bir değişikliği gerektireceğini ve bu zaruri değişikliğin araştırma ve tartışma hürriyetine ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir (Russel, 1972a, s.255). Bilimi, hakikatı araştırma faaliyeti olarak gören H. Poincaré de hakikatı, -olaylar arasındaki değişmez olan münasebetleri- bir hayalete benzetmektedir: “Bir hayalet gibi bize bir kere gözükür ve sonra düşmandan kaçır gibi, uzaklara daha uzaklara gider; biz de devamlı onun arkasından koşmak gerektiğini biliriz.” (Poincaré, 1964b, s.1) Bu arkasından devamlı koşmak ihtiyacını duyduğumuz ve hayatımızdan hiçbir şekilde çıkaramadığımız bilim; tarafsız, objektif, değerlerden bağımsız ve gayr-i şahsîdir. Devamlı her zaman kullanabileceğimiz türden genellemelere gitmeye çalışır; hiçbir zaman bir defalık olayları kapsamı içine almaz (Aydın, 1987, s.212; Poincaré, 1964a, s.9-10, 279)

Bilim, kendisine has karakterine ve metotlarına göre tabiatı, olgu ve olayları tahlil ve tasvir etmekte, tabiatı dış görünüş ve işleyişiyle

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

kavramaya çalışmakta ve ona hâkim olmak istemektedir. Ama bilim hiçbir zaman, varlığın ve olayların, “nasıl”lığından “niçin”ine geçip de onların nihai gaye ve manasını araştırmaz. Çünkü elindeki bu dünyaya ait olan metotlar, ona, varlığın ve olayların ideal imkânlarını, hikmet ve sırlarını çözecek gücü sağlayamaz. Eğer bilimi deney alanından alıp gözlem ve deneyelemeye imkân vermeyen alana sokarak ondan açıklama beklersek, neticede ya birtakım akılla ve bilimle bağdaşmayan, hatta çelişen spekülâsyonlara gidilmiş olur yahut da bilmin sahası olan olgu ve olaylar sahasından metafizik alana kayılarak orada felsefe ve din ile çekişmelere, çelişiklere ve çatışmalara girilir. Din ile bilim arasında var olduğu söylenen, aslında bulunmayan çatışma sebeplerinden biri de bu husustur. Böyle tecrübeye konu olmayan bir alanda, pozitif tabiat biliminin söyleyeceği bir şey olamaz; eğer söylese bile buna itibar edilmez. Bu sahalarda söz söyleme yetkisi din ile felsefenin uhdesindedir. Bunun için de, dinin metot ve gayeleriyle, felsefe ve bilimin metot ve gayelerini aynı sahalara sokmamak gerekmektedir.

2. Din

Bilimin tanımındaki güçlük, dinin tanımlanamazlığı yanında bir hiç mesabesindedir. Çünkü din ile ilgili o kadar çok tanımlar yapılmıştır ki, bu kadar tanım hemen hemen şimdiye kadar hiçbir sosyal kurum için yapılmamıştır denebilir. Yeryüzünde o kadar çok ve çeşitli din vardır ki, bu dinlerden bir çoğu hâlâ dinler tarihinin yapmaya çalıştığı din sınıflamalarına bile alınamamıştır (Sarıkçioğlu, 1983, s.13). Ayrıca, “din” kavramından herkes aynı şeyi de anlamamaktadır. Bu kelime bir Budist ile bir Yahudi’nin zihninde aynı şeyi çağrıştırmamaktadır. Hatta önemli bazı ortak özelliklere sahip olan bir Müslüman ve Hristiyan’ın “din”den anladıkları da aynı değildir. Bu iki din önemli ölçüde birbirinden farklılıklar gösterirler (Aydın, 1987, s.4). Çünkü her dinin getirdiği birtakım temel inanç esasları ve ibadet tarzları diğerlerinden farklı olabilmektedir. Mesela Hristiyanlıktaki Teslis ve Hz. İsa’ya kazandırılan “Ulûhiyet”, İslam dininin hiçbir esasıyla bağdaşmamaktadır.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

2.1. Bir dinde bulunması gereken bazı özellikler

Dinin bu kadar farklı tariflerle ortaya konulmak istenmesinin altında biraz da ona yaklaşanların tavırları yatmaktadır. Dini inceleme ve araştırma konusu edinen her disiplin, kendi işine yarayan bir din tarifiyle yola çıkmaktadır. Bir psikolog, dini çok kere yaşanan bir tecrübe; bir sosyolog, sosyal bir kurum; bir kelâmcı, akıl ve nakille savunulabilen bir sistem olarak görmektedir. Bu tanımlara bir de dinin aleyhinde yer alan görüşlere temel teşkil eden tarifler (söz gelimi, Marx (1818-1883)'ın, Freud (1856-1939)'un veya Comte (1798-1857)'un tarifleri) katılırsa, o zaman kavramın tanımı daha da güçleşecektir (Aydın, 1987, s.4-5). Öyleyse herkesin kabul edebileceği bir tarifi ortaya koymak neredeyse imkânsız gibi görünmektedir. Hiç olmazsa ekseriyetin benimseyebileceği bir tanımı gerçekleştirebilmek için dinlerin bazı ortak yanlarını ve temel fonksiyonlarını tespit etmek gerekmektedir. Dinlerdeki bazı temel fonksiyon ve müşterek yanları tespit etmek ise ancak kısmen mümkün olabilmektedir.

Bir din tarifinde bulunması gereken ve dinlerin özelliklerinden sayılan esasları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Bütün dinlerde bir “inanç” esası ve bunu takip eden bir de “ibadet”ler serisi bulunmaktadır. Bunlara inanç esasları ve menasik de denilmektedir. Bunlardan inanç esasları tasavvura ait ve fikrîdir; ibadetler ise inancın dışlaşması anlamına gelen çeşitli eylem, ritüeller ve hareket tarzlarıdır (Ülken, 1927, s.4). Dinin yapısını, “Kuram-Eylem Bağlamı” adlı eserinin ikinci kısmında semantik açıdan ele alarak açıklamaya çalışan Nermi Uygur (1925-2005), bu hususta şunlara yer vermektedir: “Din nasıl anlaşılırsa anlaşılınsın, yani hangi din kavramını seçersek seçelim, bir kuram eylem bütünüdür din, “din” sözcüğünün semantik-mantıksal yapısı gereği bu böyledir. Ne yalnızca kuramsallığa, ne de yalnızca eylemselliğe indirgenebilir din” (Uygur, 1975, s.126). İlkin “din kuramdan başka bir şey değildir”, “dinle kuramı özdeş tutmak, semantikçe, “kuramı” “inanç” diye anlamaktır. İçle ilişkin bir şeydir inanç. Nitekim “inanç içtedir”, “inanç, inancın yeri, içimizdedir” “içte olup biter inanç” (Uygur, 1975, s.127). “Dinsel inanç, sözün en geniş anlamıyla düşünsel alana girer...” (Uygur, 1975, s.128). N. Uygur inancı teoride temellendirdikten sonra ibadeti de eylemde temellendirmektedir; bu esaslara tek yanlı bakanların çıkmazda

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

olduğunu göstermeye çalışarak şöyle devam etmektedir: “Tek başına ne kuram, ne de eylem ‘din’ deyiminin anlam yöresine bir yetesiye aydınlık sağlayabilir.” Din konusunda: “Kuram bir yerden sonra ‘eylem’e, eylem de ‘kuram’a göndermekte; bu iki kavramın her biri geçtiği her konuşmada öbürüne başvurmaya itelemekte. Nitekim dine ilişkin konuşmalarda, soyutça ele alınan kuram ve eylem’in her biri ancak öbürüyle birlikte anlamını bütünlemede. Buysa, iki kavramın ‘kuram’ ile ‘eylem’ birlikteliğinden çekip çıkarılmış semantik parçalar olduğunu bir kez daha belgelemekte. Gerçekten de, dini yalnızca kuramla (inançla) açıklamaya kalkan, bu kuramın vazgeçilmez bir uzantısı durumundaki bazı eylemleri (tören, dua, yakarma, kutsama gibi dinsel ödevlenmeleri) göz önünden yitiremez... Her din, kuram ile eylemin birlikte yoğurduğu bir anlam bütünüdür” (Uygur, 1975, s.132-133)).

İşte insanlar bu inanç esaslarına göre bireyi, toplumu, tabiatı ve giderek de âlemi izah etmeye çalışmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi her inanç sistemi mantık olarak, kendisine uygun bir ibadet sistemini teklif etmektedir. Zira birey toplu ibadetler vasıtasıyla maddeten ve manen toplumuyla bütünleşir; toplum ise bireyi her yönüyle kuşatır ve içinde eriterek tabii bir unsuru hâline getirir. Böylece birey aidiyet hissini en mükemmel bir şekilde yaşar ve kendisini emniyette hisseder. Dinin “tesanüd/dayanışma” fonksiyonu da en iyi şekilde toplu (cemaat hâlinde) ibadetlerde ortaya çıkar. Sonuçta toplu ibadetler, mabetleri dinin ayrılmaz bir parçası hâline getirir.

2) Her din saliklerini/inananlarını bir “ümme” fikri etrafında toplamak ister. Bu fikir, bazı dinler hariç, ferdî varlığı silecek kadar güçlüdür; hatta bu fikir grup ve millet fikrinden de üstündür. Çünkü “ümme” fikri dinle beraber doğmaktadır.

3) Her din mensubuna bir “Kurtuluş Yolu” teklif eder; dinler arasındaki fark, sadece onların kurtuluşu gerçekleştirmek için teklif ettikleri vasıtalaradır (Maksudî, 1981, s.124-146). Dinler sadece, bir inanç ve ibadet sistemi teklif etmezler; aynı zamanda bir “yaşama biçimi/tarzi” da teklif ederler. Dinin, toplum ve birey üzerindeki tartışılmaz etkisi bu özelliğine dayanmaktadır. Bu özelliği ile din bireyi doğumundan ölümüne kadar kuşatır. İnsanın doyumundan mezara gidinceye kadarki, hatta daha ötesi için de birtakım kurallar koyar; bu tavrıyla din mantık gibi, ahlak gibi bir normatiflik de taşımaktadır. Çünkü “din çeşitli kurumları, törenleri,

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

gelenek ve görenekleri, medeniyetleri gösteren bir addır. (Genellikle) Politik, toplumsal, eğitimsel, yönetsel bakımdan çeki-düzen vermeleri (de) kaplar. (Din) insan-insan, insan-doğa, ilişkilerinin pek çoğunu doğuran bir etkidir. Alabildiğine geniş bir yaşama kesiti girer dinin alanına” (Uygur, 1975, s.129)”. Din, bireye ve topluma her an rehberlik eder, toplumların nizam ve yaşayışında yönlendirici önemli bir rol üstlenir. Din bu fonksiyonunu ise beraberinde getirmiş olduğu inanç, ibadet, hukuk ve ahlak nizamı ile gerçekleştirir. Dinlerin, birey ve toplumun her aşamasında onların hayat tarzına, kurtuluşuna ve mutlu yaşamalarına çözüm olabilecek çözüm ilkeleri ve önerileri vardır.

4) Dinlerde -bazı istisnalar olmakla birlikte- bir öbür dünya, “Ahiret” fikri mevcuttur. Dinler öbür dünya ile ilgili oldukları gibi, öbür dünyadan daha ziyade bu dünyayla da ilgilidirler. Çünkü ferden bir bütünlük arzeden hayatını din daima hesaba katmıştır. Bunun için de din, insanın fizik ve metafizik, sosyal ve ruhi olmak üzere bütün hayatını kuşatmak ister. Bu özellik -bazı farklılıklar olmakla birlikte- bütün ilahi kaynaklı dinlerde mevcuttur.

5) Dinler tarihi ile ilgili belgeler dinin insanlıkla başladığını göstermektedir. E. Sarıkçioğlu (1943-)'nun belirttiğine göre, “tarihte ve zamanımızda dinsiz hiçbir cemiyete rastlamıyoruz. Bundan, dinin toplumlar ve insanlar için tabii bir ihtiyaç olduğunu anlıyoruz. O, insanlık yaşadığı müddetçe var olmuş ve bundan sonra da var olmaya devam edecektir.” (Sarıkçioğlu, 1983, s.13; Bergson, 1932, s.101)

Fransız filozofu Auguste Sabatier de din duygusunun, Allah fikrinin kaynağının insanın akl-ı selimi, fıtratı olduğunu, dindarlık fikrinin tamamen yok edilmesinin, kalplerden sökülüp atılmasının imkânsızlığını ve her şeye rağmen dinin ebedî olarak yaşayacağını belirtir. Ona göre “din ezeli ve ebedidir. Kökleri ezeliyete dayanan, ezeliyete kadar uzanan dinin yok edilmesi mümkün değildir... Zaman geçmekle menbainin kuruması şöyle dursun, bir taraftan felsefi fikirler, diğer taraftan hayatın elîm tecrübeleri gibi iki müessirin tesiri altında biz, o menbain gittikçe derinleştiğini, genişlediğini” (Balaban, 6. baskı, s.4-5) görmekteyiz.

Görüldüğü gibi dinin en önemli özelliklerinden biri de fitri oluşu, ilahi bir kaynaktan doğmuş olmasıdır; bunun yanında, insanın duygu ve düşünce dünyasına dayanması da ayrı bir önem taşımaktadır.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

6) Dinin tarifinde yer verilmesi gereken hususiyetler arasında “tabiat-üstülük”, “nâmütenâhilik” ve “uluhiyet” gibi özellikler de zikredilmektedir. Hatta sadece bu özelliklere dayanarak din tarifi yapanlar bile olmuştur. Mesela Max Müller, “tabiat-üstü” ve bir “sır” olduğu fikrinden hareketle, Hamilton “mutlaklık” ve “nâmütenâhilik”ten ve Frazer ile A. Peville de “ulûhiyet” (Durkheim, 1925, s.I/50-60; Taplamacıoğlu, 1967, s.45-48) fikrinden hareketle din tariflerini yapmaya çalışmışlardır.

İlk maddede “**inanç**” olarak ifade etmeye çalıştığımız kavramda Müteal Varlık Tanrı fikri yer almaktadır. Mutlaklık, tabiat-üstülük, nâmütenâhilik, ulûhiyet ve sır da bu Tanrı'nın vasıflarındandır. Böyle bir Tanrı İnancı'na dayalı bir çok din meydana gelmiştir. Bu çeşitlilik, tarihî seyir içinde semavî dinlerde de görülmektedir. Böyle bir din tezahürü de insanları yanılgıya düşürmektedir. Esas itibariyle dinlerin çokluğu yerine, sadece “din” mefhumunu düşünmek konuya açıklık getirmesi bakımından daha doğru olacaktır. Çünkü dinlerin gerek geçmişte ve gerekse zamanımızda çeşitlilik arz eden görünüşlerinin arkasında toplum ve birey için güttükleri gayeleri, hiç değişmeyen özler, esaslar olarak tezahür etmektedir. Zira din daima ferde güç ve güven, topluma nizam, bütün insanlara da kurtuluş ve iki dünya saadeti teklif etmektedir.

Dinin, birey ve topluma, bu teklifleri yanında, bireyin de dinden beklentileri esasta hep aynı kalmış ve büyük değişiklikler göstermemiştir. “Din”in özü değişmediği gibi, özü muhafaza etmek için, değişmesi kendisinden sonra gelen dince istendiği, teklif edildiği hâlde, yine de pek değişiklik olmamış, hatta varlığını sürdüreceğ şartları bulunca hayatını devam ettirmek için mücadeleye bile girişmiştir. Mesela, Yahudilik, Hristiyanlık karşısında; Yahudilik ve Hristiyanlık da İslamiyet'in getirmiş olduğu yeni değişik şartlar karşısında kendilerini yeni duruma uydurmak için şartlarında hiçbir değişiklik yapmadıkları gibi, eski durumlarını korumak için daha da sıkı tedbir ve çarelere başvurmuşlardır. Bu durum karşısında bazı araştırıcıların iddia ettikleri gibi, dinlerin iptidailikten gelişerek mükemmelliğe Monoteizme (Tek Tanrıçılık) gittiği iddialarını benimsemek tamamen realitelere ters düşmekte ve imkânsız görülmektedir. Böyle bir iddiayı, fikrî bir tasavvur olarak Demokritos'un tarih felsefesinde görmekteyiz. Ona göre insanlık iptidailikten gittikçe gelişerek ve ilerliyerek saadet, sulh ve sükûn devrine ulaşmıştır (Aster,

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

1943, s.71). Bu felsefi tasavvuru dine uygulamak isteyen bazı dinler tarihçileri ve din sosyologları gibi Baykan Sezer de şöyle demektedir: “Din toplumla birlikte bir gelişme göstermiş; toplumun kendisi ve toplum içinde oluşan insan ilişkileri basit ve sınırlı olduğu sürece, Totemizm egemen olmuştur. Toplumdaki ilişkilerin çeşitlenmesi ve farklılaşması sonucu çok tanrılı dönem başlayacaktır. Ancak çeşitli ilişkiler içinde tarih boyunca yabancı toplumlarla karşılaşılması, çatışılması toplumlarda da ilişkileri aşan daha geniş bir birliğe bağlı olmak bilincini doğuracaktır. Ve toplumda çok tanrılı dinler, yerini tek tanrılı dinlere bırakacak”lardır. (Sezer, 1981, s.87).

Bu iddialar şu açılardan hakikatla örtüşmemektedir: Öncelikle değişik inanç, ibadet ve yaşama biçimi teklif eden dinlerin gösterdiği farklar ile dinlerin değişmesi, evrim geçirmesi ayrı ayrı şeylerdir.

Kendisine inanılan “Yüce Müteal/Aşkın Varlık”ın, çeşitli dinlerde çok değişik şekillerde tasvir edilmesi, O Yüce Varlığa farklı hususiyelerin atfedilmiş olması, bu farklılıkların arkasında, ötesinde kalan “Yüce Müteal Varlık”a inanıldığı hakikatını gizlememelidir. Bir de ibadetlerin farklı ve çeşitli oluşu “ibadet etme” hakikatını görmezlikten gelmeyi gerektirmemelidir.

İkinci olarak, meseleye bireyin dinî hisleri açısından baktığımızda “dinlerin değişmesi” fikri daha da mesnetsiz/dayanaksız kalmaktadır. Zira ferdin, değişik şekillerde tasvir edilmiş “Üstün Varlık”lara inanırken ve ibadet ederken, ayrı hisler duyması mümkün görülmemektedir. Ayrıca toplumlar geliştikçe dinlerin değiştiği fikri de realiteye uymamaktadır. Gerçi aynı iddiayı Russell, “ilim ilerledikçe din zayıflamaktadır” şeklinde bilim-din arasına da sokmak istemiştir; ancak yukarıda ifade edildiği gibi, realite bunun aksini göstermektedir. Biz birçok dinden biliyoruz ki - özellikle de İslâm bize bunu göstermiştir ki- toplumlar geliştikçe, ilerledikçe ilişkiler çeşitlendiği hâlde, aynı din, aynı yapısıyla tesirli olabilmekte ve hatta bu tesirini gittikçe artırabilmektedir.

Üçüncü olarak, dini toplumun yapısına sıkı sıkıya bağlamak ve onu toplumun kendisini tanıma-tanıtma vasıtası yapma tavrı, aynı dinin yapı bakımından çok farklı toplumlara hâkim olabileceği gerçeğini açıklamaktan uzak görülmemelidir. Bir başka deyişle, dinin toplumların yapılarına uygun düşmesi evrenselliğine bir engel teşkil etmez.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

2.2. Bir din tanımına doğru

Dinlerdeki bu ortak özellikleri veya bir dinin din olabilmesi için taşınması gereken nitelikleri belirttikten sonra, şimdi de İslam dünyasında klasikleşen tanımı vermeye çalışalım: “Din, akıl sahiplerine gaye-i hakikati bildiren, onları kendi ihtiyar ve iradesiyle Allah Rasûlünün bildirdiği şekilde, hal ve istikbalde salah ve felâha, kemâle sevkeden maddî ve manevî bütün ihtiyaçlarını temin eden vaz edilmiş ilâhi bir kanundur.” (Cürçani, 1518, s.72; Dinin tanımları için bkz. İbni Manzur, 1303, Din maddesi, Şehristani, 1975, I/38, M. Şemseddin, 1339, s.25; Çankı, 1954, III/72 vd.; Yazır, 3. Baskı, I/84; Macdonald, 1977, III/590).

Bunun gibi dinin özelliklerini içeren birtakım tarifler Batı’da da gerçekleştirilmiştir (Durkheim, 1925, I/50, 94; Şemseddin, s.23; Freyer, 1964, s.31-32; Kösemihal,1971, s.104; Tümer, 1970, XVIII/163; Lalande, 1926, II/703-705) ama hâlâ bu tarifler dinin inanç, ibadet, ahlak gibi üç boyutundan bazı unsurlarını dışarıda bırakmaktadır. Yani, bu tanımlar, “efradını cami’ ağyârını mani” bir tanım olarak görünmemektedir. Dinin sayılan özelliklerini de içine alan daha detaylı tasvirî bir tanımı, M. Aydın tarafından şu şekilde gerçekleştirilmiştir: Ona göre “din, ferdi ve içtimaî yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan, inananlara bir yaşama tarzı sunan, onları bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur. O, bir değer koyma, değer biçme ve yaşama tarzıdır. Bir dinî değerlendirme, derinlik, genişlik, kapsamlılık ve kutsallık arzeden bir değerlendirmedir. Müteal ve Kutsal bir yaratıcıya isteyerek bağlanma, teslim olma, O’nun iradesine tabi olmadır. ‘Dinî şuur’ dediğimiz şeyin fikrî, hissî ve iradî yanları vardır. Din bir takım şeyleri duyma, onlara inanma ve onlara göre bir takım iradî faaliyetlerde bulunma meselesidir. Fikir ve his cephesi, işte bu iradî faaliyetler vasıtasıyla Yaratana ibadet, yaratılana hizmet şeklinde ifadesini bulur.” (1987, s.5)

Böylece din ile bilimin özelliklerini belirledikten sonra, şimdi de bu iki kavramın ayrıldıkları noktaları; diğer bir ifade ile din ile bilimin birbirine karşı olup-olmadığını, birbiriyle çatışıp çatışamayacaklarını belirlemeye çalışalım. Ancak bu iki değer dünyası arasındaki ayırım hiçbir zaman mutlak değildir. Çünkü onların ele aldıkları, açıklamaya çalıştıkları insan hayatıyla ilgilidir; her ikisi de insan hayatına bir mana kazandırmakta birleşmektedir.

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

3. Din ile Bilimin Ayrıldıkları Yönler

Bilim de, din de içinde yaşadığı âlemi tanımak, bilmek isteyen insana bir açıklama sunarlar ama bu açıklamalar bazı yönlerden farklılıklar gösterirler. Bu farklılıklar:

3.1. Konu ve gayeleri yönünden

Din, âlemi, hiçbir varlık sahasını dışarıda bırakmayacak şekilde, bir “bütün” olarak izah etmek ister. Çünkü insan, sadece âlemin görülebilen yanını değil, müşahede imkânlarının dışında kalan sahayı öğrenmek, orayla ilgili fikir sahibi olmak da ister. Sadece bugünü değil, geçmişi ve geleceği de bilmek ister. Beşerî ve tabii âlemin hiçbir problemi yoktur ki, dinde izahını bulmuş olmasın.

Oysa bilim, en başta metodu gereği âlemin ve âlem hakkındaki problemlerin bir kısmını kendisine konu almış, “âlemde mana” ve kendisine “âlemde bir yer” arayan insan için hayatî öneme sahip birçok problemi “menşe' problemi” olduğu gerekçesiyle konusunun dışında bırakmıştır. İnsan, kalıtım, görme, deprem vb. hadiselerin mekanizmasını elbette anlamak ister. Bu, ona birçok pratik faydalar da sağlar. Ama en az bu vb. hadise ve problemler kadar, belki daha da fazlasını, mesela “yaratılış” meselesi, ölüm ve “ölüm ötesi (Ahiret)” meselesi hakkında da fikir sahibi olmak ister. Bilim, âlemi bir kısmıyla, bir parçasıyla, kendisine konu aldığı gibi, kendisine konu aldığı bu sahayı da yine kendi içinde yüzlerce alt birimlere bölmüştür; çünkü bilimin ele almış olduğu varlık alanı parçalanmaya imkân vermektedir.

Oysa din, bilim için neredeyse “alâkasız” gibi görünen ve görünüşte hakikaten de öyle olan birçok hadiseyi, son derece uyum içinde, manalı bir bütün hâlinde yan yana getirmiştir. Bir vaftizi, insanın yaratılışıyla ilgili bir hadiseye bağladığı gibi, bir satıcının yaptığı hile ile öteki dünyadaki akıbeti arasında bir münasebet kurmuştur. Varlığı ve varlıklar dünyasında meydana gelen hadiseleri birlik ve bütünlük içinde insana sunmuştur. Hâlbuki bilim, konusu dışındaki birçok vakıaya “bu benim konum değildir,” demek suretiyle olayın içinden çıkmaktadır. Tabii ki insan haklı olarak şunu sormaktadır: “Bilimin hudutları dışında kalan birçok insanî değerler, konusu dışında kalıyor diye yüzüstü mü bırakılacaktır? İnsanı böyle bir sahayı tanımaktan, onun bilgisini elde etmekten alıkoyacak bir güç var mıdır?”

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

İnsan müdahale etmemiş olsa problem çözülmüş olacak mıdır? Bu soruya, “evet” demek mümkün görünmemektedir. Çünkü insan, hem fitratı gereği, hem merakı gereği hiçbir varlık sahasını dışarıda bırakmamak kaydıyla, “bütün” hâlinde “onu anlamak” ihtiyacı içindedir.

3.2. Metotları yönünden

Pozitif tabiat bilimleri, hedefleri olan “hakikat”a ulaşmak için metot, yol, usul olarak “tecrübe (deney)” adını verdiğimiz bir yolu, usulü takip ederler (Öner, 1967, s.90-104). Bu yolla, olgu ve olaylarda geçerli olan ve değişmeyen münasebetleri tespitte çalışırlar. Varlıklar arasında söz konusu olan “sebeup-sonuç” münasebetleri, bu yolla laboratuvara nakledilerek istediğimiz kadar tekrarlanabilir. Bu tekrar neticesinde “kanun” denilen “külli bir önerme”, yani o alanın bilgisi elde edilir.

Oysa hem bilimin sahası olan tabiatı, hem de tabiat üstünü açıklamak isteyen ve bu sahalарının bilgisini devşirmek amacıyla olan din ise objesini, dinî sahaya ait olan değer dünyasını duygu, düşünce ve arzulardan doğan “iman/inanç” ile kavrar. Dinin dünyasında hakim olan güç ise “duygu” ve yakini bilgiye dayanan “iman”dır. Bu alanda akıl ve düşüncenin de önemli bir rolü vardır. Ancak bu rol, hiçbir zaman doğrudan sadece akıl temelli bir rol değildir. Hz. Muhammed’in (sav) “Akli olmayanın dini de yoktur” (Acluni, II/362; Kenzu’l-ummal, XIV/73; Darimi, Mukaddime, 57) hadisinde vurgulanan imanın oluşması ve tasdik gerçekteşmesi için öncelikle akla ve iradeye ihtiyaç vardır. Bu nedenle iman, inanç sadece duygu ve arzulardan ibaret değildir. Akla ve iradeye dayanmayan bir inanç Kant’ın dediğı gibi sadece sübjektif olarak temellendirilip de objektif temelden yoksun bir tasdiki beraberinde getirir. Hâlbuki iman köklü bir bilgi ve tasdik esasına dayanmaktadır. Süje-obje ilişkisinde sanki iman ilkesi olan varlığı (Tanrı) görüyormuşçasına bir tasdik ve kabullenme ile iman oluşur. Konuyla ilgili Malinowski şöyle demektedir: "Dinsel aydınlanmalar, prensip olarak, bilimin sınırları dışında/ötesinde oluşurlar." (akt. Russel, 1972a, s.161) Zira aklın bilimi, inanç sahasının da dini meydana getirdiğı bir vakiadır.

Bilim ile din arasında bir mücadele görenler, bu iki ayrı sahayı din ile bilim sahasını sadece akla veya duyguya dayandırmak isteyenlerdir. Bu sahalарın ikisinin de sadece akla veya duyguya dayandırılması neticesinde kavga çıkacağı gayet açıktır. Hâlbuki bilim ile dini ayrı ayrı kabiliyetler

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

meydana getirmektedir. Çünkü onların sahaları da ayrı, yolları da ayrıdır ve aralarında bir mücadele de söz konusu değildir (Ülken, t.y., s.206). Ayrıca din her fırsatta bilimin gerekliliğine de vurgu yapmaktadır. Demek ki görülen ve bilinen varlık ve olaylar sahasında geçerli olan bilim, imanı gerektiren gayb ve metafizik sahada fikir beyan etmeye, bilgi vermeye yetkili değildir. Çünkü din de bu konuları vahye ve peygamberlerin haberlerine dayanarak aydınlatmakta, bu bilgileri doğru saymak için de imanı gerektirmektedir. Görüldüğü gibi dinlerin esasları ve ortaya koydukları hususlar imanla alakalıdır; bu nedenle de tecrübe ve müşahede sahası dışında kalırlar. Bilim ve din açısından önemli bir yeri olan bu metafizik ve imana tealluk eden meselelerin daha iyi anlaşılması için öncelikle bilimin tavrını ortaya koymak da faydalı olacaktır.

Bilindiği gibi var olan ve müşahede edilen olgu ve olaylar hakkında imandan değil, bilimden söz edilir. Bilim, sahasına giren olayları deneye tabi tutar, görür ve “bu böyledir” der. Vahye dayalı olan din de kendi sahasındaki hususlar için bilim gibi “bu böyledir” der. Fakat dinin konusu olan sahada bilimin metodu geçerli ve yeterli olmadığı için bu durumda bilim “bu böyle olabilir” demek zorunda kalır. Böyle metafizik bir sahada, bilim ancak hipotezler ve analogilerle ilerleyebilir. Bu durumda ise isabet etmede hata da edebilir.

Dinin bilim-üstü olan en önemli tarafı inanç yönüdür. Zaten imanı gerektiren problemler, metafizik hususlar bilimin sahasına girip de onun metotlarıyla araştırılıp deneylenmesi mümkün olsaydı, bu çekişme söz konusu olmazdı (Taylan, 1979, s.288-289).

Din veya dinî şahsiyetler, M. Şekip Tunç (1886-1958)'un da belirttiği gibi, var olanları değerler, nimetler âlemi olarak görür, bunlarla duygulanır ve bu duyguyla da onların korunmasını sağlarlar. Varlık ve olayları sadece duyu yoluyla değil, aynı zamanda kalp ve vicdan gözüyle, vecd ve istiğrakla (Tunç, 1959, s.10) da seyretmeye çalışırlar. Bilimin metotlarının geçmediği mistik yahut da manevi dünyada geçerli olan yol, usul “iman yolu”dur; yani imana konu olan objeler, aşkın dünyanın objeleridir. Çünkü “bilginin konusu olan objeler tecrübe veya akılla, yahut da her ikisiyle kontrol edildikleri hâlde, değer alanını teşkil eden objeler bu tarzda kontrole elverişli değildir. Orada doğrulamadan değil, ancak imandan bahsedilebilir.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

Görüldüğü gibi bilmin metodunun sustuğu, işlemez olduğu yerde dinin metodu devreye girmektedir. Âdeta eldeki metotlar ve sahalarla belli bir noktaya kadar aynı vasıtalarla gidilebilmektedir: tıpkı deniz sahiline kadar aynı vasıtaları kullanarak giden yolcular gibi. Eğer daha ötelere gidilmek istenirse o zaman vasıtayı değiştirmek gerekir.

O hâlde netice olarak şöyle diyebiliriz: İman sınırına varıncaya kadar muhakkak bilim ve akılla yol almamız, buna ihtiyacımız var çünkü aklın olmadığı, onun sözünün bitmediği yerde imandan bahsedilemez. Mensuplarına onun teklif ettiği, kaideler koyduğu hususlar “değer” hükmü taşırlar. Bu değerlere göre oluşacak bir “yaşama tarzı” teklif eder. Bu tekliflerinde ise din normatiflik karakterini muhafaza eder.

3.3. Sonuçları yönünden

Dinin ferde sunduğu açıklama “katî/kesin” ve “değişmez”dir. Oysa bilimin dinin bu özelliklerine sahip olması şöyle dursun, onları kendine konu olarak bile kabul edemez. Gerçi bu noktada, dinin izahının dogmaya, bilimin izahının ise deneye dayandığı itirazı hep öne sürüle gelmiştir; bu doğrudur. Ama konumuz bakımından bu menşe farkının bir önemi yoktur. Çünkü biz, dinin ve bilimin, her ikisinin de âlemi, varlığı ferde izah etmeleri noktasından hareket ediyoruz. Önemli olan nokta, ferdin, kendisine takdim edilen bu izahlara göre, âleme bir “mana” vermesidir. İşte mesele bu izahların “katî” mi yoksa “muhtemel” mi olduğu hususudur. Bu konuda dinin tavrının kesin ve değişmez olduğunu belirtmiştik; dini böyle bir açıklamaya zorlayan onun kıymet/değer hükümlerini kullanması özelliğidir; aksi hâlde, ihtimaliyet ve tereddüt üzerine dayanan bir imandan söz edilemez.

Önceleri bilime duyulan o büyük güven, günümüzde oldukça gerilemiştir. Hatta J. Arthur Thomgan (1861-1933) gibi “bilim gerçeğin temel iddiasını taşıyamaz. Bilim yöntemlerini, gizemsel ve manevi alanlarda uygulayamaz” (akt. Russel, 1972a, s.160) diyenler de bulunmaktadır. Piskoposluk Meclisi Üyelerinden Streeter de, “bilim yeterli değildir” demektedir. “Bilim yeterli değildir” sözünün ifade ettiği daha önemli bir anlam da “Bilimin değerler konusunda diyeceği birşey yoktur; sözgelimi, sevmek, nefret etmekten yeğdir” yahut da “yumuşak yüreklilik zorbalıktan daha çok istenir birşeydir” gibi önermeleri ispat edecek durumda olmamasıdır (Russel, 1969, s.72). Demek ki bilim ancak

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

isteklerimizin gerçekteşmesinde kullanılacak vasıtalar konusunda bilgi verir ama bir isteğin daha tercihe şayan olup olmadığını gösteremez.

Daha önce bilimlerin hedeflerinin hakikate ulaşmak; gayelerinin de olaylar arasında “değişmeyen ilgiyi” bulmak olduğunu belirtmiştik. Olaylar arasındaki bu değişmeyen ilgiye “Tabiat Kanunu”, tabiata hakim olan düzene de “Determinizm” denildiği herkesin malumudur. Böyle bir dünyada ise zorunluluğun hâkim olduğu bilimsel düşüncenin ve zihniyetin de temel özelliklerindedir. Böyle bir iddiaya Fransız filozofu Emile Boutroux “De La Contingence des Lois de la Nature: Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında” adlı eseriyle karşı çıkmıştır.

E. Eoutroux’un anlayışına göre, sadece tabiat kanunlarında değil hiçbir yerde zorunluluk yoktur. Bu konuya S. Hayri Bolay (1937-) “Emile Boutroux’un Zorunsuzluk Doktrini” adlı doçentlik teziyle gayet net açıklamalar getirmiştir. Ayrıca H. Ziya Ülken (1901-1974)’in Türkçeye çevirdiği E. Boutroux’un “Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında” - ki bu eser M.E.G.S. Bakanlığı tarafından 1988’de İstanbul’da yayımlanmıştır- adlı eserin baş tarafında S. Hayri Bolay’ın 25 sayfa kadar değerli bir açıklaması da vardır.

B. Russel da bilimsel metodun yetersiz olduğunun son yıllarda iyice belirlediğini, hem de bunun fizik gibi bir bilimde ortaya çıktığını ifade ettikten sonra, bilimsel metodun yetersizliklerini şu üç noktada toplamıştır:

- 1- Endüksiyonun muteber oluşundan şüphe edilmesi,
- 2- Denenmiş olgulardan denenmemişlere dair hüküm çıkarmanın zorluğu,
- 3- Denenmemiş olgularla istidlâlin/akılyürütmelerin mümkün olabileceğini kabul ettikten sonra bile, bu çeşit istidlâlin olağanüstü mücerret bir karaktere sahip olması zorunluluğu ve ondan ötürü basbayağı dil kullanıldığı vakit, veriyor gibi gözüktüğü bilgiden daha az bilgi veriyor (Russel, 1969, s.72) olma keyfiyeti.

Russel’a göre, dinî bir iman, bilimsel bir teoriden, sonsuz ve mutlak olarak kesin birtakım doğrular öne sürmekle ayrılır. Oysa bilim her zaman geçiçidir. Bugün ortaya koyduğu teorinin er geç değiştirileceğini bilir. Metodu gereği ortaya koyduğu çözümün de nihai çözüm olmadığını bilir. Onun için bilim mutlaka aramak yerine geleceğin önceden

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

kestirilmesine yarayacak “teknik doğru”ları bulmaya çalışmalıdır (Russel, 1972a, s.11-12).

Buna göre hiçbir bilimsel teori bir gerçekler derlemesi değildir. Zira bir teoriye doğru yahut da yanlış demek, içindeki gerçekleri de tek tek aynı biçimde doğru veya yanlış olarak nitelendirmek demektir ki, böyle bir vasıflandırma doğru olamaz. Aslında bilimle dinin “âlemi daha mükemmel izah etme” tartışması, bilimin, 19. yüzyıldaki gelişmelerine dayanarak, öne geçme gayretinden doğmuştur. Determinizm prensibine dayanan ve temellerini Galileo (1564-1642) ile Newton (1643-1726)’un attığı mekanik teori, onları takip eden 200 yıllık bir zaman zarfında güçlenmişti. Tabiatla olup biten bütün hadiselerin, insan tecrübesine giren her şeyin evreni, birtakım kuvvet, basınç ve dalgalardan ibaret bir makine olarak kabul eden bu teoriye göre açıklanabileceği kanaati çok yaygındı. Bilim, hiç değilse fizik bilimler son aşamaya ulaşmış sayılıyor, geriye kalan şeyin daha kesin ölçmelerle ayrıntıları derinleştirmekten ibaret olduğuna inanılıyordu.”(Yıldırım, 1974, s.224; Russel, 1972b, s.57-58) Fakat daha sonra, Newton fiziğinin, ancak belli limitteki hız ve büyüklükler için geçerli olduğu, atom-altı boyutlarda ve ışık hızına yaklaştığı durumlarda yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Bu yetersizlik neticesinde, 20. yüzyılın başlarında Max Planck (1858-1947)’in “Kuantum Teorisi” ile Albert Einstein (1879-1955)’in “İzafiyet Teorisi” ortaya çıkmıştır. Birinci teori maddeyi teşkil eden atom-altı parçacıkların hareketlerinin determinizm prensibine bağlı olmadığını gösteriyordu. İkinci teori ise, Newton’un “mutlak uzay”, “mutlak zaman” ve “mutlak hareket” kavramlarını reddediyordu. Bugün, evrenin, “determinizm” değil “ihtimaliyet” kanunlarına göre işlediği yukarıda da belirttiğimiz gibi bilim adamlarınca kabul edilmekteydi. Bilimin bugün varmış olduğu bu kabulün neticesi ise çok önemlidir. Zira bilimin tespit ettiği kanunlar, “mutlak” manada doğru değildir, bunlar zamanla değişebilir.

E. Boutroux’un etkisinde kalarak bilimin sonuçlarının kesin olmadığını ve orada zorunsuzluğun hâkim olduğunu savunan H. Poincaré, bilimden korkmanın başlıca sebebini bizi mesut edememesine ve bize saadet verememesine bağlamaktadır. Ona göre “insan bilimle mesut olmaz; fakat bugün, bilimsiz kalsa daha az mesut olacaktır” (Poincaré, 1964b, s.III). Poincaré bilimin değerine güven beslemek için birtakım sebeplerin bulunabileceğini fakat ondan çekinmek için daha çok sebeplerin

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

olduğunu belirtmektedir: “Bilimin ilerlemeleri, en iyi kurulmuş olan, en temelli sayılan prensipleri tehlikeye düşürür gibi görünmüştür. Bununla beraber, bir gün onların kurtarılamayacağını hiçbir şey ispat edemez” (Poincaré, 1964b, s.VI-VII).

Sonuçları bakımından din ile bilimin bir değişik yönü de pratiğe aktarılmalıdır. Dinin pratiğe aktarılması ibadette, biliminki de teknikte tezahür eder; din bu tezahüründe bilime göre çok daha karmaşık bir olgudur. Her ne kadar “bilim olgularla, din ise değerlerle ilgilenir” desek de bu iki kurumun tamamen birbirinden ayrı düzeylerde olduğunu düşünmek realiteyle pek örtüşmez. Biz bunların ne kadar ayrı olduğunu söylesek de bilimin ahlâka, şiiire ve akla gelen her şeye karıştığı görülür; din de bunlara karışmadan edemez. Tabii ki böyle bir din, sadece neyin olması gerektiği konusunda değil, aynı zamanda neyin ne olduğu konusunda da birtakım görüşler öne sürer.

Din ile bilimi bazı hususlarda mukayese etmekteki maksadımız, elbetteki birinin diğerine üstünlüğünü ortaya koymak için değil, aksine birbirleriyle çatışmaları için kabul edilebilir bazı sebeplerin bulunup bulunmadığını anlamak içindir. Görüldüğu gibi, din ile bilimin birbirleriyle çatışmaları için, ne birey ve ne de toplum açısından objektif bir sebep bulunmaktadır. Bunun içindir ki din ile bilimin, birey ve toplum katında ayrı ayrı ihtiyaçları karşılamak durumunda bulunmaları onları, “çatışma”dan ziyade bu ihtiyaçları daha iyi ve etkili bir şekilde karşılama ve halletme gayretiyle karşı karşıya bırakmalıdır.

4. Bir Bilim-Din Çatışmasından Söz Edilebilir mi?

Din ile bilimin ayrıldıkları noktaları ortaya koymaktaki esas maksat, bu iki olgunun birbiriyle çatışmalarına sebep olacak bir ortak yönlerinin bulunup-bulunmadığını tespit etmektir. Ancak bu iki değer arasında bir çatışmayı gerektirecek hiçbir ortak noktalarının olmadığı görülmektedir; dahası bilgi alanlarını genişletmek için birbirlerini desteklemeye, teşvik etmeye ihtiyaçları vardır.

Ünlü Fransız filozofu R. Descartes (1596-1650), din ile bilimin birbirlerinden bağımsız olduklarını ortaya koyarak bilimin alanının tabiat, konusunun tabiat kuvvetleri, aletlerinin de matematik ve deney olduğunu; dinin ise ruhun öteki dünyadaki mukadderatı ile meşgul olmak olduğunu ve inanç esaslarına dayandığını belirtir ve şöyle devam eder: “Bilim ile din

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

ne birbirlerine güçlük çıkarırlar, ne de birbirlerine egemen olabilirler. Çünkü normal ve meşru bir şekilde inkişaf ederlerse, birbirlerine hiç rastgelmezler. Bilim ile din karşılıklı olarak, hürriyet ve bağımsızlığa sahiptirler.” (akt. Boutroux, 1988, s.19) Tabii ki rasyonalist bir filozof olan Descartes, din ile bilim arasındaki hem uyumu, hem de bağımsız oluşlarını akla bağlamaktadır. Aynı anlayış XVII ve XVIII. yüzyılda devam etmiş, XIX. yüzyılda ise bir çatışmadan söz edilmeye başlanmıştır.

Birbirleriyle münasebetleri açısından din ve bilim tarihi ele alındığında, bu iki varlık alanının hep mücadele hâlinde ve bir çatışma içinde olduğu aktarılır. Bu mücadelenin de yalnız sahaya hakim olmak için değil, birbirini bütünüyle yok etmek ve ortadan kaldırmak için olduğu görülür. Buna rağmen, bu iki olgu hâlâ varlıklarını sürdürmekte ve her daim de sürdüreceğe benzetilmektedir. E. Boutroux din ile bilim arasındaki münasebetleri meydana getiren görüşleri iki grupta toplamaktadır: Bunlardan birincisi tabiatçı (naturaliste) eğilimleri, ikincisi ise ruhçu (spiritualiste) eğilimleri içine alır.

Birinci gruba örnek olarak A. Comte’un “Pozitivizm”i yahut da “İnsanlık Dini”; H. Spencer (1820-1903)’in “Tekamülcülük” ve “Bilinemezlik Teorisi”; Haeckel (1834-1919)’in dinin bilimle sonuçlanan “Bircilik” (Monizm)’i; dinî hadiseleri ruhi veya sosyal faaliyetlerin tabii tezahürlerine irca eden “Psikolojizm”i ve “Sosyolojizm”i.

İkinci gruba ise Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900)’nin iman ile inançların ayırımına varan “Radikal İkilik”; ilmin sınırları doktrinini; bilim ve dini ortak bir ilkeye bağlayacak şekilde “Aksiyon Felsefesi”ni; W. James (1842-1910)’in ortaya koyduğu ve açıkladığı gibi “Dinî Tecrübe Doktrini”ni sayabiliriz. Tabii ki fikir ve düşünce bütünlüğünü sağlamak için bu listeye birçok doktrinleri daha ilave etmek mümkündür.

E. Boutroux din ile bilim arasındaki bu mücadeleyi kavramlara değil de, daha ziyade “İlmî Zihniyet” ile “Dinî Zihniyet”e bağlar ve mücadelenin her ikisine de güç verdiğini belirtir (Boutroux, 1988, s.392).

Din ile bilim arasındaki çatışmadan söz edenlerin hemen hemen ekseriyeti Batılı yahut da Batı kültürü etkisinde kalanlardır. Bu biraz da çevrenin verdiği alışkanlıktan olsa gerektir; çünkü ne zaman Batı tarihine baksak hep aydın ile kilise bir mücadele ve çatışma içindedir; yahut da ortalığı din savaşları, mezhep kavgaları kaplamıştır. Bu İlk Çağda da böyle

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

olmuş, Orta Çağ'da, Yeni Çağ'da da böyle olmuştur. Bu problemin esas kaynağı, kanaatimizce, "Hristiyanlık dini"nin bizzat kendisidir. Zira birçok bilim adamı ve filozof bütün tenkitlerini kurumlaşmış dinlerden Hristiyanlığa ve Yahudiliğe yöneltmişlerdir; zaman zaman bu tenkitlerin Hristiyanlık ve Yahudiliğe benzer düşüncesiyle İslama da yöneltildiği görülmüştür. Mesela Draper "İlim ve Din Çatışması" adlı eserinde, Hristiyanlık ve Yahudilik hakkındaki mulahazalarını aynen sanki İslam'da da mevcutmuşçasına teşmil etmiştir. Son asır Osmanlı bilim ve büyük edebiyat adamlarından Ahmet Mithat Efendi, Draper'in eserini hem Türkçeye çevirmiş, hem de İslam'a ters düşen, tariz ve saldırılar bulunan yerlerde gayet ilmî ve makul bir şekilde hemen ilgili paragrafın altında cevap vermiştir.

Şimdi soruyu değiştirerek şöyle sormalıyız: "Neden Hristiyanlıkla bilim bir çatışma içine girmiştir?" Bu çatışmanın sebeplerinden ekseriyeti Hristiyanlığın kendi hususiyetlerinden, yani bizzat kendisinden kaynaklanmakta; bir kısmı da, sadece Hristiyanlığa değil bu tüm dinlere karşı olan din-dışı düşüncelerden, fikir akımlarından gelmektedir.

Hristiyanlığın kendisinden neşet edenleri/çıkanları üç noktada toplamak mümkündür:

1- Hristiyanlığın itikadi temel meselelerinden biri olan Teslis (Trinité), enkarnasyon, asli günah (péché originel) vb. mefhum ve doktrinler, hep Hz. İsa'nın ulûhiyeti inancından çıkmıştır.

Bu hususların, ilk bakışta, bilimle bir ilgisi yokmuş gibi görünse de, işin içine girilince, Hristiyanlığın ana teolojik inançları ile bilim arasındaki münasebetlerin temelinde "ulûhiyet" doktrini yatmaktadır. Hristiyanlıktaki bu ulûhiyet doktrini öyle bir şeydir ki onun ne olduğunu şimdiye kadar kimse ortaya koyamamış, hep "esrarengiz (mister)" olduğu ve olduğu gibi inanılması gereken bir dinî akide olduğu söylenmiş; böylece de bilim, felsefe ve fennin tahlil ve tenkidinden uzak tutulmak istenmiştir. Hristiyan teologlarının bu tavrı din açısından bir dar anlayışa, fideizme, bilim cephesinde ise katı bir pozitivizme yol açmıştır. Böylece daha işin başında, sağlam bir bilim-din münasebeti ortadan kaldırılmıştır (Aydın, 1987, s.213-214).

Bundan sonra -Aydınlanma döneminde- bilim sevgisi ve ona taparcasına inanç artmış, dinin yerini bilim, metafizik gerçekler yerini de bilimsel hakikatler alır olmuştur. Mutlak deney yanlısı olan pozitivist ve

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

materyalistler duyu ve tecrübeye dayanmayan -metafizik- her şeyi inkâr etmişlerdir. Bazılarınca dinin sahasına giren hususlar da bilimin sahasına aktarılmış, bilimin kesin, genel-geçer bilgiyi temsil ettiği düşüncesinden hareket edilerek de, bütün bireysel itikad esasları bilim-dışıdır diyerek reddedilmiştir.

2- Hristiyanlık dininin, büyük ölçüde, mucizeler dini olması, yine bilim-din çatışmasının sebeplerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iş, Hz. İsa'nın dünyaya gelişinden tutunuz da, çarmıha gerilişi, tekrar dirilişi, sonunda semaya yükselişi, tekrar yeryüzüne gelerek insanları kurtaracağı vb. hususlara kadar hepsi mucizevi hadiselerdir. İşte bütün bu hadiseler çatışmanın esas merkezini teşkil etmiştir (Aydın, 1987, s.214).

3- Hristiyanlık, birçok hususta olduğu gibi, kozmolojik doktrinleri de Ahdi Atik'te (Tevrat) olduğu şekliyle aynen kendi kutsal kitaplarına almış, bunları bilimin ve mantığın kontrolünden geçirmeden aldıkları için de birçok bilimsel güçlüklerin doğmasına sebep olmuştur. Bilim, birtakım jeolojik, biyolojik, arkeolojik ve antropolojik konuları araştırınca "Kutsal Kitap"la ters düşmüş, dinin bu husustaki açıklamalarını reddetmiştir (Russel, 1972a, s.12-13; Randall, 1982, s.111-112).

Russel Hristiyanlıkla bilim arasında iki çeşit çatışmanın görüldüğünü belirtmektedir. Bunların birincisi üçüncü maddede yer alan kozmolojik, biyolojik vb. problemlerden kaynaklananlar, mesela İncil'in bir metninde tavşanın geviş getirdiği (Kitab-ı Mukaddes, Leviller 11/4-5)² gibi, belirli bir tabiat olgusuna ilişkin bir yargı kullanılabilir. Bu gibi olguların bilimsel gözlemle yanlışlıkları ortaya çıkınca,³ İncil'in her

² Kitab-ı Mukaddes, Levililer 11/4-6 (Kutsal Kitap burada geviş getirip de çatal tırmaklı olmayan ve eti yenilmeyen hayvanları sıralamakta ve bunlar arasında tavşan da sayılmaktadır.)

³ Bu konuda tam olarak ne bilim adamlarını doğrulayan bir bilgi var, ne de Kutsal Kitabı yanlışlayan bir bilgi vardır.

Kangurular, colobinae maymunları, atgiller ve tavşanlar da geviş getirenler gibi mikroorganizma yardımı ile selülozu sindirebilirler. Ancak sadece bu canlılar selülozun sindirimini kalın bağırsağın içinde gerçekleştirir. Ünlü Zoolog Prof. Dr. Bernhard Grzimek, tavşanların yemeklerini yedikten sonra bunları küçük yeşil topçuklar olarak ayırdığını, bu küçük topçukların Vitamin B-1 bombaları olduğunu, bunları yeniden yiyerek sindirim sistemine gönderdiklerini, bu "vitamin hapları"nın vitamin bakımından 5 kat daha zenginleşmiş olarak sindirim sistemine geri

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

sözünün Tanrısal olduğuna inanan dini bütün biri için bu durum büyük güçlükler doğurur. Yine Tevrat'ta yer alan “Ve millet düşmanlarından öç alıncaya kadar güneş durdu ve ay yerinde kaldı...” (Tevrat, Yeşu 10/13) denildiği hâlde, çıkar da Galileo Galilei aynı hareket ettiğini bilimsel olarak ortaya koyarsa, aynı güçlük yine kendisini gösterir. Ama İncil'deki bu gibi hükümlerin bir önemi olmadığı, İncil'in salt din ve ahlak kitabı olduğu yorumu getirilerek belki bu biraz hafif atlatılabilir. Ama şu ikinci durumdaki çatışma çok daha şiddetli olur: Şöyle ki, eğer bilim önemli birtakım Hristiyan dogmalarını yahut da dinbilimcilerin dinin temeli için kaçınılmaz ölçüde gerekli saydıkları bir felsefi doktrini yalanladığı durumlar söz konusu olursa işte o zaman daha derin ve şiddetli bir çatışma ortaya çıkar.

Görüldüğü gibi Hristiyanlıktaki din-bilim çatışması, öncelikle dinî önemi olmadığı kabul edilen hükümlerde ortaya çıkmış, sonra giderek Hristiyan doktrini için büyük önem taşıyan yahut da taşıdığı sanılan konuları kapsamaya başlamıştı. Din ile bilim arasındaki bu çatışmanın şiddetini tayin eden esas faktör ise tartışılan konuların kiliseler ve ahlak kanunlarıyla olan ilişkileridir.

XIX. yüzyıldaki Batı Hristiyan dünyasındaki bu din-bilim çatışması, İslam ile Hristiyanların problemleri aynı olmadığı hâlde, Osmanlı'ya da taşınmak istenmiştir. Bu kavga, bazen “Batıcılık”, bazen “Müşpet Düşünce”, bazen de “Bilimcilik” adıyla ülkeye sokulmak istenmiştir (Aydın, 1987, s.215).

Dinlerde var olduğu ileri sürülen çatışma sebeplerinden birisi de “Otorite” probleminde ortaya çıkar. Mesela Orta Çağ'da İncil, Katolik inancının dogmaları ve Aristoteles'in öğretileri her türlü şüpheden uzak tutulmuştu. Bilim ise gözlem ve deneyin sağlamadığı hiçbir bilgiye güven beslememekteydi. Yani ne bilim dinin açıklamalarına değer veriyor, ne de din bilimin ortaya koyduklarını doğru kabul ediyordu. Neticede her iki olgu da kendi alanlarının dışındaki bilgileri oraya ait olmayan metotlarla devşirmek istiyorlardı. Söz gelimi din “Jüpiter'in gezegeni var mıdır?”, “Cisimler kütleleriyle orantılı bir hızla mı düşerler?” sorularına gözlemlerle değil de, Kutsal Kitap veya Aristoteles'in söylediklerinden yola çıkarak

döndüğünü ve tavşanların geviş getirme işini genellikle gece yaptıklarından söz eder.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

tümdengelimle cevap aranmışsa yani teoloji ile bilim çatışması bir otorite ve gözlem çatışması hâline getirilmişse, bu çatışma hiç de yok olacağına benzememektedir. Randall'ın dediğı gibi, burada önemli olan bir görüşü savunmak için getirilen delillerdir; öne sürülen sebeplerdir, yoksa bu görüşü savunanların büyüklüğü, küçüklüğü değildir. Otorite ancak bağımsız bilimsel araştırmanın eş değıeri bir şey ise sağlamdır. Sadece salt otoriteden ibaret ise o zaman yeterli değildir (Randall, 1982, s.212; Russel, 1972a, s.13).

Russel, büyük dinlerde mabet, insan ve şahsi ahlak kanununun bulunduğunu, bunlar farklı olsalar bile, toplumsal olgu olarak kesinlikle din için gerekli olduğunu belirtir. O, din ile bilimin çatıştığı en önemli noktalardan biri olarak da “dinin toplumsal bir olgu” oluşunu görür. Zira ona göre, tek kişinin bilimle çatıştığı görülmez (Russel, 1972a, s.6). Ama şu da bir gerçektir ki, zaten kendisi de bunu itiraf etmektedir, cemaatsiz, “ümmetsiz” din olamaz. Bu, din kavramının semantik yapısına terstir. Çünkü, daha önce de belirttik, din, teorik yönüyle imanı, pratik yönüyle de ameli zaruri kılmaktadır. Daha önce Russel'in da kabul ettiği gibi mabet, büyük dinlerin topluca ibadetlerini gerçekleştirdikleri bir mekândır. Madem ki bu mekân, mabet büyük dinlerin gereklerindedir, mabet kavramının semantik tahlili gereğı cemaat de dinlerden ayrılmayan bir unsurdur. Eğer ibadetten ve cemaatten söz etmezsek, o takdirde Teizm'den Deizm'e kaymış oluruz ki, o zaman, zaten bir bilim-din çatışmasından söz edilemez.

Dinin dışındaki sebeplerden dolayı da, din ile bilim arasında bazı çatışmalar olmuştur; bunlardan bir kaçına özet olarak temas etmek faydalı olacaktır.

Bilim ile din arasında bir mücadele, çatışma görenler, bu iki ayrı sahayı akla dayandırarak birleştirmek isteyenlerdir. Eğer bu iki ayrı saha, ayrı metotları kullanan ve objelerine ayrı tarzlarda yaklaşan kurum birleştirilip bir araya getirilmek istenirse, çatışmadan daha tabii bir şey olamaz. Çünkü bilim tecrübe ve akılla iş görür; din ise akıl, duygu ve imanla iş görür. Ancak bu durum, “bunlar hiçbir yönden birbirleriyle ilgilenmezler” anlamına da gelmez.

Din ile bilim arasında bir çatışma görülmesinin sebeplerinden biri de, E. Von Aster (1880-1948)'e göre belki de en önemlisi, bu farklı sahaların objelerinin ya birbirine karıştırılması yahut da birinin diğeri

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

objesini kendi metotları, kendi araştırma alanına girdiği için yok sayması veya o objeyi inkâr etmesidir (Aster, 1972, s.2). Bu hususta iki aşırı ucun olduğu görölmektedir. Birincisi bütün metafizik gerçekleri inkâr eden Pozitivizm, Materyalizm vb. felsefi sistemlerle kişilik kazanan Naturalist eğilimler; ikincisi de bütün maddi realiteyi ruha indirgeyen spiritualist eğilimlerdir. Bu aşırılıklar olduğu sürece bir uzlaşmadan elbette söz edilemez.

XX. asırda Mantıkçı Pozitivist okulun mensuplarından İngiliz A. J. Ayer'in "din dili" ile ilgili yapmış olduğu tahliller bilimci okul mensuplarına güç kazandırmış, bunlar da fırsat buldukça idealist düşünceye, kendisiyle çatışıyor diye saldırmaya başlamışlardır. Bu saldırılar da en çok geleneksel dinlere -özellikle Hristiyanlık ve Yahudilik'e- zarar vermiştir. İşte bu idealistler, öncelikle geleneksel dinlere bir temel arama çabasına girmişler ve din ile bilim arasındaki çatışmayı da, "dinin düzgün, felsefi bir biçimde ortaya konan bir dünya görüşü niteliğinden yoksun olmasına" bağlamışlardır (Ayer, 1984, s.96-117).

Gerçekten de Batı'da XVIII. asırda, bilimle arası nispeten iyi olan teoloji XIX. asra kadar entelektüel ve sağlam bir vaziyette kalabilmişti. Son yüzyıl içinde ise ateistlerin (tanrıtanımaz) hücumlarını karşılamak için hislere hitap etmek yolunu tutmuştur. Russel diyor ki, bu dönemde bütün din savunucuları kafa yerine kalbe hitap etme yoluna koyulmuşlardır. Zihinle varılmış yanlış yargıları hislerle düzeltmeye çalışmışlardır (Russel, 1969, s.96-97). "Protestanlar dindeki otorite kaynağını, önce kilise ve İncil'den sadece İncil'de, sonra kişinin ruhunda aramaya başlamışlardır. Dinî hayatın; olgularla ilgili belirli bir tavır almaya bağlı olmadığı yavaş yavaş anlaşılmaya başlamıştır. Böylece din dağın eteklerinden yavaş yavaş yukarı doğru çekilerek tepeyi (zirveyi) koruma yollarını aramaya başladı." (Russel, 1972a, s.13)

Russel'in bu ifadelerinden Batı'da dinin durumunun hiç de iyi olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum ise aklımıza hemen şu soruları getirmektedir: "Bilimin ilerlemesi dinin tesirini azaltmış mıdır?" Yahut da "Bilim, dinin yerine geçebilir mi?" Biraz da bu sorulara cevap aramaya çalışalım.

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

5. Bilimin İlerlemesi Dinin Tesirini Azaltmış mıdır?

Bilimsel metodun, bugünkü manada dünyaya Galileo (1564-1642) ile getirildiğini söyleyen ve XIX. asrın ikinci yarısında bilimin gösterdiği başarılarından cesaret alan, bilimin giderek dini gerileteceği ve onun yerini alarak dine lüzum kalmayacağı görüşünün en uç noktadaki temsilcilerinden birisi olan İngiliz filozofu B. Russel “Bilimden Beklediklerimiz” adlı eserinde bilim ilerledikçe dinin tesirinin azalacağını söylemektedir. Ona göre, “teoloji, din harplerinden sonra, insanların düşünceleri üzerindeki hakimiyetini derece derece kaybetmiştir. Onun yerini alan birşey varsa, o da bilimdir... Biz bilim adına endüstride devrimler yapıyoruz, aile ahlakını zayıflatıyoruz, renkli ırkları köleleştiriyoruz ve birbirimizi zehirli gazlarla ustacasına yok ediyoruz. Bazı bilim adamları bilimin bu alanlarda kullanılmasından hiç de memnun görünmüyorlar... Adeta eski din günlerini arar oldular. Halbuki böyle bir bilim karşısında insanların çekingen ve gönülsüz değil, sağlam ve gerçek bir inanca ihtiyaçları vardır... Bilgiye güvenin sarsılması, insanın en iyi kabiliyetlerini inkar etmesi demektir.” (Russel,1969, s.121-122) Russel din hakkındaki görüşünün Lucretius'un görüşüne benzediğini, dine korkudan doğan bir hastalık nazarıyla baktığını, insanlık için ise dini, sonsuz bir şefaak kaynağı olarak gördüğünü ileri sürer (Russel, 1972b, s.29). Buna karşılık bilimin gelişmesinin gelecek yıllarda daha da hızlanacağını, sonunda yeni bir dengeye ulaşacağını, bu dengede bilimin hâkim olacağını, bu yüce gücün daha neler getireceği henüz bilinmeyen teknik gibi bir neticesinin de mevcut olduğunu belirttikten sonra şöyle devam etmektedir: “Bilim, tekniği daha şimdiden, ekonomik organizasyonların ve devlet vazifelerinin şekillerini derinden derine değiştirmiş, aile hayatını da değiştirmeye başlamıştır; bunları daha yakın bir gelecekte, daha büyük değişikliğe uğratacağı da muhakkak gibidir.”(Russel, 1972a, s.12)

Russel, bu yeni bilimsel metodun gerek teorik, gerekse pratik alanda o kadar büyük başarı kazandığını iddia etmektedir ki, sonunda teoloji, yavaş yavaş kendisini bilime uyarlamak zorunda kalır; bu uyarlamaya engel teşkil eden İncil metinlerini de alegorik yahut da temsilî bir biçimde yorumlamaya girişir (Russel, 1972a, s.13). Neticede Hristiyanlık bir çeşit kendisini otokritiğe tabi tutar.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

Albert Einstein ise Russel'ın görüşlerini paylaşmadığı gibi, onun aksini savunarak şöyle demektedir: “Bizim Materyalist arzımızda, en derin din duygusunu, pozitif bilim yolunun ilk arayıcıları sezmiştir” (Ecer, D.İ.Bşk. s. 33). Bunlardan birisi de büyük Biyolog Lloyd Morgon (1852-1936)'dur. L. Morgon, “evrimin özellikle “Emergent Evolution” dediği şeyin, gidişinde gizli bir "Murad-ı ilâhî” olduğuna inanır” (Russel, 1969, s. 119).

Max Planck (1858-1947) ise bu konuda biraz daha ihtiyatlı davranarak bilmin tabiatın son sınır ve sırlarını keşfedemeyeceğini çünkü bizim de tabiatın bir parçası olduğumuzu, dolayısıyla keşfetmemiz gereken sırlardan birini teşkil ettiğimizi belirtmektedir. Ona göre, “ne kadar ilerlersek tabiatla o kadar ahenk içine gireriz. İşte bilmin ferde yaptığı en büyük hizmet budur” (Adıvar, 1967, s.612). M. Panck'ın bu düşüncesine göre din ile bilim arasında bir çatışma söz konusu olamaz; aksine bunların birbirlerini desteklemeleri icap eder.

Tarih boyunca dinlerin toplumlardaki fonksiyonlarını dikkate alınca, bilimin hiç de dinin yerini alabilecek durumda olmadığı görülmektedir. Zira din ve bilimin, birey ve toplumda alakadar oldukları saha ve icra ettikleri vazifeler tamamen farklıdır. Gerçi bazıları XVIII. asrın sonlarında ve XIX. asırda bilimin dinin yerini alacağı zehabına kapılmışlardı. Pozitivist felsefenin kurucusu A. Comte başta olmak üzere dinin çağının bittiğini, artık bilim çağı başladığını belirtiyordu. Pozitivist felsefenin ilham alarak meydana gelen Siyantisist Okul mensuplarından E. Renan “Bilimin Geleceği” adlı eserinde, Kur'an, Hz. Muhammed ve İslam dinine çattıktan sonra, bilimin bir din olduğunu, “Amentü”lerin de ancak bilim ile yazılacağını savunmuştur.

Bu iddiaların tutarsız oldukları meydandadır. Çünkü bilim ilerledikçe birtakım yeni bilinemezler ortaya çıkacaktır. Mesela kendimizi bir an için XVII. asırda farz edelim ve diyelim ki, XVIII ve XIX. asırda “bilim” daha çok ilerleyeceği için, “din” de o nisbette gerileyecektir. Bu iddiada olan Russel, eserlerinde kendi teziyle tezat teşkil edecek olan beyanlara yer vermektedir. “Bilim ve Din” adlı eserinde XVIII. asırda Fransa ve Rusya hariç, her yerde ve her zaman bilim adamlarının çoğunun kendi çağlarında egemen olan dinî görüşleri desteklediklerini belirtmektedir. Bu bilim adamları arasında ünlü Newton, Cuvier (1769-

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

1832), Faraday (1791-1867), Kopernikus (1473-1543), Descartes vb. de mevcuttur (Russel, 1972a, s.47,157).

Eğer Russel yukarıda belirtilenleri doğru naklediyorsa -ki öyle görülüyor- o zaman “bilim ilerledikçe din geriler” iddiaları Nihat Keklik (1926-2017)’in de belirttiği gibi, doğru değildir. Şayet XVIII. asırdan daha ileriye ve de Russel’ın belirttiği gibi XVIII. asrın bilim adamlarının çoğunluğu hem de en meşhurları dindar, inançlı kimseler ise, o hâlde “bilim ilerledikçe din geriler” iddiasının doğruluğu şöyle dursun, aksine “bilim ilerledikçe din ve inançların çok daha kuvvetlenip güçleneceği” görülmektedir. Şu hâlde bilim ile din arasındaki münasebet ters orantılı değil aksine doğru orantılıdır. Yani bilim geliştikçe inancın da güçlenip kuvvetlendiği görülmektedir (Keklik, 1983, s.223-225).

E. Durkheim ise “Din Hayatının İptidai Şekilleri” adlı eserinin II. cildinde, din ile bilimin birbirinin yerini alamayacağını, temelini insanın psikik hayatında bulan dinin hakiki bir varlık olarak, her zaman ve her yerde bir vakıa olarak, toplumda en müessir bir güç durumunda bulunarak var olageldiğini, böyle bir fenomenin de inkâr edilemeyeceğini ileri sürmektedir (Durkheim, 1923, II/364).

Bilindiği gibi, dinin inanç yönü yanında bir de pratik yönü, uygulama yönü vardır. Dinin bu aksiyonlar, atılımlar yönü, hayatı baştan aşağı dolduran ve düzenleyen yanıdır; hâlbuki bilim, hayatın bütün yönlerini hiçbir zaman dolduramaz. Belki o, teknik yolla hayatın bir kısmını ifade edebilir fakat tam olarak hayatı sevk ve idare edemez. Başka bir ifadeyle insan ve toplumun sadece birkaç problemine çözüm getiren bilim, hayatı baştan aşağı içine alan dinin mevcudiyetine diyeceği bir şey olamaz. Belki bilim dinlerin bazı kozmolojik ve sosyal olaylara getirmiş olduğu değerlendirmeleri kendi metotları açısından kabul etmeyip geçersiz addedebilir. Bu da dini bütün insanın itikadında hiçbir şey meydana getirmez; hatta çoğu da bilimin bu açıklamalarının bir gün değişeceğini bilir. Çünkü bilimde bir tamlık, nihai çözüm getirme özelliği yoktur. Durkheim’ın dediği gibi “dinlerde ebedî bir yön vardır; bu da iman ve ibadettir. İman herşeyden evvel, bir fiil ve harekete doğru bir hamledir. Bilim ne kadar ileri götürülürse götürülsün, daima fiil ve hareketten uzak kalır” (Durkheim, 1923, II/365).

Sosyal birer kurum olarak göz önüne aldığımız zaman bilim ve dinin toplum içindeki rollerinin bir hayli farklı olduğunu da görürüz.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

Şunu hemen belirtelim ki, bu kurumlardan birinin diğeri tesirsiz kılması için, onun birey ve toplum nazarındaki rolünü de üzerine alması gerekir. Bu da en genel şekliyle bilimin değerler ve normlar koyarak sosyal ilişkilere şekil ve yön vermesi; dinin ise laboratuvarında araştırma yapması anlamına gelir; bu ise ikisi için hem imkânsız hem de lüzumsuzdur. Din ve bilim, birbirlerinin rollerini üzerlerine almadıkları sürece de her birinin ayrı ayrı kendi varlıklarını devam ettirmeleri en tabii bir şeydir ve zaten “olan” da bundan ibarettir.

Bilimin gelişmesinin, dinin tesirini azaltıp azaltamayacağı konusunda göz önüne alınması gereken bir başka husus da şudur: Bilimin nisbi olarak daha fazla geliştiği çağlarda dinin çok daha kuvvetli ve evrensel mahiyette ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu dönemler Milâd ve Hicret’in başlangıç dönemleridir. Çok tabiidir ki bu tarihlerde bilim, daha önceki dönemlere göre çok daha ileridir. Bunu bilim tarihinden bilmekteyiz. Milâd ile Hicret arasındaki yaklaşık yedi yüzyılda bilim büyük mesafeler katettiği hâlde, tesirini devam ettiren Hristiyanlığın yanı sıra, bütün kudretiyle İslamiyetin tarih sahnesine çıktığını da görmekteyiz. Aslında, bilimin ilerlemesiyle dinin tesirinin azalacağı yolundaki fikirler, bilimsel mahiyeti olmayan fikirlere dir. Bunun için de bu konuda ileri sürülen fikirler, biraz temenni ve biraz da tahminden ibaret spekülasyondan öteye geçememektedir. Bu gibi fikirlerin doğruluklarını araştırıp sorgulamak için, bilimin gelecekte hangi yönde ve ne mahiyette bir gelişme içine gireceğini şimdiden bilmek lazımdır ki, bunun da imkânsızlığı ortadadır. Değil doğruluğunu araştırmak, gözlemlenmesi bile ancak gelecekte yapılabilecek muhtemel bir olay hakkında bilim adına beyanda bulunmak, bilim hesabına müspet bir gayret olarak kabul edilmez.

Hakikaten bilim, hayatın, birey ve toplumun çok yönlü ihtiyaçlarının ancak sınırlı bir kısmına cevap verebilir; bunlar da sadece maddi ihtiyaçları tatmin edici niteliktedir. Hâlbuki insanın birtakım manevi ihtiyaçları, hissî intiaçları da vardır; bunların da tatmini gerekir. Sonra insan, kendisi, içinde yaşadığı âlem ve âkıbeti hakkında birtakım sorularına cevap bulmak ister. Fiil ve davranışlarının kendisine ne kazandırıp kaybettireceğini merak eder. Niçin yaratıldığını, nasıl bir güç tarafından var edildiğini, sonucun bir önceki sebebin arkasındaki sebepleri, yani sebeplerin sebebini vb. bilmek ister. Bilim bu sorulara cevap verecek durumda değildir. Tenkitçi bir özelliğe sahip olan bilim, bu özelliğinden

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

dolayı, kainatı insana bir birlik ve bütünlük içinde sunamaz; aynı özelliğinden dolayı, inançları da tanımak istemez fakat yerine bir başkasını koyabilecek durumda da değildir. Hâlbuki din, bu problemlere kendi inanç esasları doğrultusunda bir çözüm getirir; hayata bir anlam kazandırarak salikini/inananını bunlara uymaya teşvik eder.

Görüldüğü gibi bilimin dinin yerini alması pek mümkün görülmemektedir. Öyleyse yapılması gereken husus, din ile bilimi çatışır görme zihniyetinden öncelikle vazgeçmektir. Özellikle orijinalitesini muhafaza eden “Semavî” bir dinin bilimle -bilim ve din kendi özelliklerini muhafaza ettiği sürece- çatışacak hiç bir problemi yoktur. Bu sebepten dolaydır ki, İslam dini pozitif bilimlerle bir çatışma, çekişme içinde değil, aksine tam bir diyalog içindedir (Aydın, 1987, s.226-229; Taylan, 1979, s.246-272). Hristiyanlıkta bilim ile din arasında çatışmaya sebep teşkil eden ruhbanlık sınıfının mevcudiyeti, engizisyon, dogmaların akla ve bilime muhalefeti, Tanrı, Tanrı’nın hür iradesi ve sıfatları vb. gibi konuları yeniden gözden geçirmeye başlamış, bilimle Hristiyanlık arasındaki çatışma ve anlaşmazlıkları asgariye indirme gayretine girişmiştir (Aydın, 1987, s.216).

E. Boutroux, mahiyet ve özellikleri itibarıyla farklı olan Batı’daki bilimsel ve dinsel zihniyetleri yan yana getirmek, ortak bir zeminde birleştirmek ister. Ona göre bu ortak zemin “İnsan Hayatı”dır. Çünkü insan hayatı, çevresi ve tabiatla olan münasebetlerinde bilime, gayesi ve idealleri yönünden de dine konu olmaktadır (Boutroux, 1988, s.412-413).

Daha önce belirttiğimiz gibi, E. Boutroux, bilimin, hayatın bütün problemlerini çözemeyeceğini, çünkü onun sadece “var olanı” konu edindiğini, bu sebeple de “ideal” hakkında yani “olması gereken” hakkında bir şey söyleyemeyeceğini ve bilimin gayeler konusunda sessiz kalacağını belirtir. Ona göre, bilimin karşısında din varlığını daima koruyacaktır. Zira dinin varlığını sürdürme gücü, yeni şartlara ve durumlara uyabilme niteliği her türlü düşüncenin üstüne çıkmıştır. Eğer din, yoğun ve güçlü bir iman ihtiva etmekle beraber, insan toplumlarının fikirleri, duyguları, müesseseleri ve hayatı ile temas içinde olur ve etki tepki münasebetlerinde bulunmayı sürdürürse gelecekte de varlığını sürdürecektir. Yani ruhanî bir etkinlik olarak varlıkları içten değiştirmeyi gaye edinir, çeşitli baskı, zorlama ve siyaset yollarına sapsamasa, bilimin, ahlakın ve müesseselerin

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

gelişme ve ilerlemelerinden hiç korkmadan varlığını sürdürebilir (Boutroux,1988, s.431-432).

E. Boutroux'a göre, bilim ile din aralarındaki birçok ilişki bulunmasına rağmen, yine de birbirlerinden ayırdırlar ve ayrı kalmak zorundadırlar. Yine canlılık ve verimlilik ile donatılmış bulunan bu iki güç, birbirleriyle mücadele ettikleri zaman, bu mücadeleleri, onların gelişmesine ve büyümelerine hizmet eder; onlar, bu mücadele sayesinde birbirlerini kontrol etme ve üzerlerindeki lüzumsuz teferruatı kurtulma fırsatı da bulurlar. “Birbirlerinden ayrı ayrı şeyler olan bu iki güç barış, uzlaşma ve ahenge doğru yürümekten başka bir şey yapamazlar; ama asla bu gayeye de ulaşamazlar, çünkü insan hayatının şartları böyledir” (Boutroux, 1988, s.434).

E. Boutroux, din ile bilim arasındaki sürtüşmelerin devam edeceğinden söz etmektedir. Bunun nedenini ise, E. Boutroux’un dini bütün bir Hristiyan oluşunda aramak gerekir. Hiç şüphesiz ki, bir insanın, -her kim olursa olsun- kutsal saydığı kitabının etkisinden kurtulması pek kolay olamaz. Felsefenin tanımında da yer alan temel inançlar E. Boutroux için de geçerlidir çünkü o da bir filozoftur ve problemlerine büyük ölçüde temel inançları doğrultusunda çözüm getirmek durumundadır.

Bilim ile dinin en anlamlı diyalogunu İslam dininde görmek mümkündür. Bunun sebebi ise nasıl ki Hristiyanlık dininin Kutsal Kitabı İncil din ile bilimin çatışmasının ana sebebini teşkil ediyorsa, aynı şekilde İslam dininin Kutsal Kitabı “Kur’an” da böyle bir çatışmanın ortadan kalkmasının ana sebebini teşkil etmektedir. Çünkü Kur’an açısından bütün âlem ve bilgi; kudret, iyilik ve rahmet sahibi Allah’ın eseridir (Bkz. Bakara 2/32,231,282; Hıcr 15/86; Fatır 35/38; Yasin 36/38,79,81; Zümer 39/9; Zuhuf 43/84 vb). Yaratılmış olan âlemdaki her şey, Allah’ın verdiği bir nizam ve gayeye göre varlığını sürdürmektedir. İşte böyle bir gaye ve nizama göre var edilmiş olan âlemin bilgisini devşirmeyi Kur’an bilimin kullandığı metotlara bırakmıştır. Âlemden hiçbir şey boş ve manasız yaratılmamıştır. Her şey Allah’ın eseri ve her şeyin gayesi de ona dönmektir. Zira tek Ulu ve Yüce olan kendisidir; her şeyin de sonunda kendisine döneceğini açıklamıştır (Ayдын, 1987, s.226-227).

İslam’da, bilgi otoritesi olarak kabul edilen Kur’an’ın genel olarak ortaya koyduğuna göre bilim ve dinin iki maksadı vardır: Bunlardan birincisi, her ikisinin de gerçekleştirilmesi gereken gaye “Yüce Yaratıcı”yı

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

insana tanıtmak, ikincisi de "Yüce Yaratıcı"yı tanıyacak olan "İnsan"a hizmettir. Meseleye bu açıdan baktığımızda Kur'an'ın daima bilimi, düşünceyi, anlama ve kavramayı teşvik ettiğini; bilim, düşünce, anlama ve kavrama geliştikçe de "Kur'an" ve "Din"ın daha iyi anlaşıldığı görülmektedir. Sadece birkaç taassub ve yanlış anlama faaliyeti hariç tutulursa İslâm dininin bilim ile çatıştığı, yahut onun yerini almaya kalkıştığı veya bilimin sesini kestiği asla görülmemiştir.

Sonuç

Din ile bilim ilişkisi konusunda yaptığımız bu incelemeden şu sonuçlar çıkarılabilir.

Bunlardan ilki bir kere dinin ve bilimin izah etmeye çalıştıkları varlık sahaları aynı değildir. Bundan dolayıdır ki, bilimin gösterdiği ve gösterebileceği en hayal edilmez ilerlemeleri elde etmesi hâlinde bile göstereceği başarı, dine karşı değil, ancak kendisine karşı bir başarı olmak durumundadır.

Bu arada dinin de sadece insanın "bilme" ihtiyacını karşılamadığını, birey ve toplum nazarındaki rolünün çok daha fazla ve geniş olduğunu da belirtmek gerekir. Bu nedenledir ki, fonksiyonu sadece "bilme" olan bilimin gelişmesiyle dinin gerilemesi mümkün görünmemektedir.

İkinci olarak bilim ile din arasında var olduğu iddia edilen çatışma, aslında "din" terimi ve onun ifade ettiği özde/içerikte değil de, daha ziyade zihniyetlerde ortaya çıkmaktadır. Bu zihniyetlerin de, büyük ölçüde menfaatlerini korumak, otoriteyi elde bulundurmak ve hükümler olmak isteyen kimselerin zorlamalarıyla meydana geldikleri görülmüştür; bunlar bilim ve dinin pratik yanlarını kendi emellerine alet etmek istemişler; neticede iş bir menfaat çatışmasına dönüşmüştür.

Üçüncü bir neden olarak din ile bilim arasında var olduğu iddia edilen çatışmalardan en önemlilerinden biri de bu iki gücü aynı ilkeye bağlayarak açıklama gayretlerinden ortaya çıkar. Mesela "din"i de "bilim"i de "akla" bağlama çabaları böyle bir çatışmaya sebep olabilmektedir.

Bu çalışmadan çıkan bir sonuç da "bilimin, dinin yerini alması" gibi fikirlerin kaynağının bizzat bilim ve dinden çıkarılması mümkün görünmemektedir. Bu fikirlerin bilimden başka maksat ve endişelerle öne

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

sürüldüğü söylenebilir. Çünkü -daha önce de ifade ettiğimiz gibi- dinin, birey ve toplum nazarında sadece “bilme” ihtiyacını karşılamadığı, en açık şekilde “değerler dünyası”, “kültür” hadisesinde de görülmektedir. Zira din kültürün en esaslı unsurunu meydana getirir. Kültür ise toplumu, her boyutunda kuşatır.

Din ile bilimi uzlaştırma, Kur'an'ın da ortaya koyduğu ana felsefeye uygun düşmektedir. Çünkü uzlaşma, din ile bilimin var olma hikmet ve gayelerinde, hedeflerinde mevcuttur. Madem ki âlem bir “kosmos”tur ve insan da bu âlemde bir mana taşımaktadır. Öyleyse bu iki güce düşen görev, “insan” ve “Yaratıcı”ya hizmet için kendi varlık sahalarında, üzerlerine düşeni gerçekleştirmek olmalıdır.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

Kaynakça

Kur'an-ı Kerim.

Kitab-ı Mukaddes.

Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Muhammed. (1352 H), Keşfü'l- hafa ve müzilü'l- ilbas amma iştehere mine'l- ehâdîs, Beyrut: Daru ihyai't- turasi'l-arabi,

Adivar, A. A. (1967). *Tarih boyunca ilim ve din*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ahmet Mithat Efendi (1313), *İslam ve ulûm*. Tercüman-I Hakikat Matbaası, Derisaadet.

Aydın, M. (1987). *Din felsefesi*. İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları.

Ayer, A. J. (1984). *Dil, doğruluk ve mantık*, (Çev. V. Hacıkadiroğlu). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Aster E. V. (1972). *Bilgi teorisi ve mantık*, (Çev. M. Gökberk). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları,

Aster E. V. (1943). *Felsefe tarihi dersleri*, (Çev. M. Gökberk). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti Neşriyatı I.

Balaban, M. R. (t.y.). *Son asrın ilim ve fen adamlarına göre ilim, ahlak, iman*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Bergson, H. (1932). *Les deux source de la morale et de la religion*. Paris: Édition électronique (ePub, PDF)

Boutroux, E. (1988). *Çağdaş felsefede ilim ve din*, (Çev. H. Katipoğlu) İstanbul: MEB Yayınları.

Cürcanî S. Ş. (1318). *Ta 'rifat*. Derisaadet: Matbaa-i Amire.

Çankı, M. N. (1954). *Büyük felsefa lügati*, (III). İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Darimî, Ebu Muhammed Abdillâh b. Abdirrahman b. Fazl b. Behrem (1386 H/1966). Sünenü'd- dârimî, Kahire: (1-2).

Durkheim, E. (1925). *Din hayatının ibtidâi şekilleri*, (çev. H. Cahit). İstanbul: Matbaa-i Amire.

Draper, J. W. (1882), *Les Conflits de la science et la religion*, libr. Germer Baillère-Paris.

Ecer, A. V. (t.y.). *İmanın akıl ile münasebeti*. Ankara: D.İ. Bşk. Yayınları.

Freyer, H. (1964). *Din sosyolojisi*, (çev. T. Kalbuz) Ankara: AÜ Basımevi.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

İbni Manzur. (1308). *Lisanü'l- arab*, Bulak,

Keklik, N. (1983). *Filozofların özellikleri (Felsefeye Giriş II)*. İstanbul: Doğuş Yayınevi.

Kösemihal, N. Ş. (1971). *Durkheim sosyolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Lalande, A. (1926). *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*. Paris: Librairie Félix Alcan.

Macdonald, D. B. (1977). Din Maddesi, *İslam ansiklopedisi, III*, İstanbul, TDV İslam Ansiklopedisi.

Maksudî A. A. (1981). *Yaşayan dünya dinleri*, (çev. M. Sadak) İstanbul.

M. Şemseddin, (1339). *Tarih-i edyan*. İstanbul: Kanaat Matbaası.

Muttakî, A. (1311 H). *Kenzu'l- ummal*, Haydarabat. XIV/73

Öner, N. (1967). *Tanzimattan Sonra Türkiyede İlim ve Mantık Anlayışı*, Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Poincaré, H. (1964a). *Bilim ve metod*, çev. H. R. Atademir, S. Ölçen, İstanbul: MEB Yayınları.

Poincaré, H. (1964b). *Bilimin Deęeri*, çev. F. Yücel, İstanbul: MEB Yayınları.

Randall, Jr. J. Justis H-B. (1982). *Felsefeye giriş*, (çev. A. Arslan), İzmir: Bigbang Yayınları.

Russel, B. (1969). *Bilimden beklediğimiz*, (çev. A. Yakalıoğlu), İstanbul: Varlık Yayınları.

Russel, B. (1972a). *Bilim ve din*, (çev. Hilmi Yavuz), İstanbul: Cem Yayınevi.

Russel, B. (1972b). *Neden huristiyan değilim*, (çev. E. Gürol), İstanbul: Varlık Yayınları.

Sarıkcıoğlu, E. (1983). *Başlangıçtan günümüze dinler tarihi*, İstanbul: Otağ Yayınları.

Şehristanî, (1975). *en-Milel ve'n- nihâl*, nşr. M. Seyyid Kilânî, Beyrut,

Sezer, B. (1981). *Toplum farklılaşmaları ve din olayı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Taylan, N. (1979). *İlim-Din (ilişkileri, sahaları, sınırları)*, İstanbul: Çağrı Yayınevi.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

Taplamacıoğlu, M. (1967). *Din sosyolojisine giriş*, Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Tunç, M. Ş. (1959). *Bir din felsefesine doğru*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Tümer, G. (1970). *Din, AÜİFD XVIII*, Ankara,

Uygur, N. (1975). *Kuram-Eylem bağlamı (Çözümleyici Bir Felsefe Denemesi)*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Ülken, H. Z. (1927). *Dinî İctimaiyat, Felsefe ve içtimaiyat mecmuası, Yıl I, Sayı 4*, İstanbul,

Ülken, H. Z. (t.y.). *Bilgi ve değer*, Ankara, Tarihsiz: Kürsü Yayınları.

Ülken, H. Z. (1969). *İlim felsefesi*, Ankara: A. Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları.

Yazır, M. H. (3. Baskı). *Hak dini kur'an dili*, İstanbul, üçüncü baskı. Akçağ Yayınları.

Yıldırım, C. (1974). *Bilim tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.